

NIEKTORÉ ASPEKTY BERGSONOVEJ  
DYNAMICKEJ ONTOLÓGIE

ŠTEFAN ŠROBÁR, Bratislava

**1. Úvod.** Francúzsky filozof Henri Bergson (1859-1941) je čelným predstaviteľom metafyzicko-špiritualistického pozitivizmu, uplatňujúci metódu intuicionizmu a pragmatizmu. Jeho štyri najdôležitejšie diela sú *Esej o bezprostredných danostiach vedomia*, *Hmota a pamäť*, *Tvorivý vývoj* a *Dva pramene morálky a náboženstva*.

Hoci je dosť ťažké odhaliť ideové zdroje Bergsonovej originálnej filozofie, predsa jeho myšlienkový rozhľad neprekračuje rámec západnej filozofie, hoci bol do istej miery ovplyvnený aj Kabalou a mystériami Blízkeho Východu, najmä orfickými. Vychádza z ideových základov Platóna, Aristotela, Filóna Alexandrijského, Plotina, Descarta, Spinozu, Melabranča, Pascala, Leibniza, Rousseaua a Kanta. Bezprostredne však naň vplývali Maine de Biran, Ravaisson, Schelling, Schopenhauer, Lachelier a Boutroux. Súhrnne možno povedať, že jeho myslenie vyrastá z celej židovsko-kresťanskej tradície. Bergson nebol odporcom prírodných vied a ich metodologického racionalizmu. Staví sa len proti dogmaticko-naturalistickým a mechanistickým interpretáciám výsledkov prírodných vied, ako aj proti apriórnemu zavádzaniu a generalizácii partikulárnych záverov z prírodných vied do filozofie.

**2. Idea bytia.** Dynamické bytie tvorí vnútorný prúd (*duratio*), z ktorého stále emergujú "nepredvídateľne nové" skutočnosti. Pre toto bytie je charakteristická najmä jeho prchavá pôvodnosť (originalita), ktorá stále uniká našej introspekcii. Bergson doslova hovorí, že "trvanie sa javí vo svojej pravej skutočnosti ako stále tvorenie, ako neustále prúdenie nového" ([8], 24).

Metafyzickou mierou tohto vnútorného prúdu duchovných javov (*duratio*) je tzv. *durée*, ktoré predstavuje podstatný atribút bytia a je obdobou času v intelektualizovanej fenomenálnej skutočnosti. Všetky formy času, ako napr. mechanistický, kozmický, biologický a pod., sú vlastne len špeciálnymi zintelektualizovanými formami na príslušných úrovniach bytia. *Durée* môžeme charakterizovať ako mieru, poriadok a usporiadanie stavov dynamického bytia, ktoré sa síce stále kvalitatívne menia, ale pritom organicky zapadajú do seba a tvoria tak akési "vlnenie bytia".

Bergson sa snaží nájsť správne miesto intelektu v procese poznávania. Intelekt nie je univerzálnou mohutnosťou poznávania, ale len nástrojom pre prírodovedecké a matematické poznávanie, u ktorého je prvoradá analýza a klasifikácia fenoménov. Pri poznávaní samotnej skutočnosti je však len veľmi nedokonalým nástrojom, ktorému je vlastný kvantitatívny, nazerací spôsob; ani zďaleka však nemôže adekvátne porozumieť veciam, ktoré majú kvalitatívny a plynulý charakter. Vychádza z toho, že z hľadiska ľudských možností plné poznanie skutočnosti umožňuje intuícia, ktorá je bezprostredným nazeraním bytia. Ako sebauvedomený inštinkt si zachovala na rozdiel od

intelektu bezprostredný prístup k životu. Preto vie inštinktívne "vytúšiť" skutočnosť. Človek, ktorý nie je umelcom, je pri pozorovaní živej bytosti zväčša upriamený len na jej vonkajškovosť, zatiaľ čo vnútorná dynamika života mu uniká. Naproti tomu pre umelca je podstatné práve vnútro, do ktorého sa "sympatiou" dokáže "vcítiť" a za pomoci intuície odstrániť priestorové prekážky. Keď spustíme olovnicu do morských hlbín, vynáša na povrch tekutú hmotu, ktorá rýchle na slnku vysychá a potom tuhne na nesúvislé zrnká piesku; podobne aj to, čo intuícia "vynesie" z hĺbky nekonečného trvania bytia na povrch vedomia, "stuhne" pod lúčmi intelektu na strohé a ostro ohraničené pojmy. Intuíciou sa dokáže človek prebiť cez rôzne zvyky, konvencie, predsudky a najmä asimilácie rôznych predstáv a dopracovať sa až k svojmu najvlastnejšiemu základu, ktorým je dynamické bytie, natoľko vnútorne evidentné a samozrejmé ako napríklad svit slnka, ktorý netreba vedecky dokazovať.

Bergsonova ontológia *durée* má však aj niektoré nedostatky, ktoré odhalil jeho žiak Edouard Le Roy (1870-1954). Podľa neho môžeme bytie priamo nahliadať nielen v našom "ja", ako tvrdí Bergson, ale aj v prírode pomocou intuície, a to preto, že intuíciu nemožno chápať ako antiintelektuálnu operáciu, ale práve naopak ako najvlastnejší a najčinorodejší výkon intelektu, ktorý smeruje ku konkrétnemu teda k bytiu.

**3. Bytie v procese vývoja.** Bergson objavil ortogenetickú kvalitu *duratio*, ktorá predstavuje vnútornú tendenciu dynamického bytia uberať sa vo svojom vývojovom procese určitým smerom.

Vývoj podľa Bergsona nie je akýsi preetablovaný mechanizmus, ale vnútorné pramenenie bytia, z ktorého sa vytvára vitálny prúd, kontinuálne sa obohacujúci o nové duchovné ontologické kvality, ktoré nikdy predtým vo vesmíre neboli. Tieto svoje názory Bergson vykladá v diele *Tvorivý vývoj* (1907).

Tvorivý vývoj neprebíha sám od seba, ale sa uskutočňuje imanentnou stvoriteľskou príčinou, ktorá má svoju primárnu fázu v "pôvodnom eláne" (*élan originel*) a sekundárnu fázu vo "vitálnom eláne" (*élan vital*). Vitálnemu elánu pri jeho vzostupe k stále vyšším a uvedomenejším stavom *durée* kladie odpor hmota, ktorá speje k entropii. Prekonávaním tohto odporu sa postupne duch vymaňuje z hmoty, a tým zároveň prekonáva jej determinujúci vplyv.

Stvoriteľská príčina pravdepodobne ako *pôvodný elán* vstupuje do hmoty (v tomto je Bergson dosť nejasný) a takouto inkarnáciou sa stáva imanentnou stvoriteľskou príčinou, ktorú môžeme nazvať aj "tvorivou príčinou" preto, lebo je výlučne imanentná. V primárnych fázach inkarnácie vytvára tento vzmach jednotu rôznorodých vývojových tendencií, ktorá sa postupne ďalším uplatňovaním inkarnácie explicitne diverzifikuje, a to v podstate v dvoch smeroch. V prvom smere sa "utápa" v hmote a postupne "vyhasína" v nehybnosti rastlinných štruktúr a v uzavretosti zvieracích inštinktov, cez ktoré prolonguje a totálne "tuhne" v podobe vecí. V rastlinách hmota do určitej miery paralyzovala tvorivú činnosť tohto vzmachu. Vo zvieracom inštinkte sa zasa stratila možnosť voľby, a tým aj slobody, a preto došlo k jednostrannej determinácii konania.

Táto "degradácia" tvorivého elánu je však v druhom protichodnom smere vyvažovaná prolongovaním istej špecifickej časti inštinktov do sféry ducha ako koncentrujúci sa a interiorizujúci proces. Takto sa vytvára jednak intelekt, ktorý sa bráni vyhasínaniu

a petrifikácii tým, že sa vo sfére ducha odpútava pomocou abstrakcie od bezprostrednej danosti vecí a zotrváva vo svojich imanentných oblastiach pôsobenia, v teórii poznania (veda) a v teórii poznaného (metafyzika), ako aj sebauvedomený inštinkt, ktorého základom je sebaintuícia. Týmto intuitívnym sebauvedomením sa implikuje aj možnosť vnútorne ovládať dynamiku života, a tým aj možnosť stať sa slobodným.

Z toho vidno, že tvorivý vývoj sa vždy presadzuje v smere najsilnejšej alternatívy, to znamená smerom k duchu. Je duchovne ortotropný. Potlačené alternatívy sa úplne nestrácajú, ale ostávajú ako evolučné rudimenty s možnosťou oživenia, najmä keď sú v úzkej organickej väzbe na uskutočnenú alternatívu. Napríklad pohlavný pud, ktorý je spočiatku výrazne oddelený od základnej vývojovej orientácie človeka, sa postupne humanizuje a organicky zapája do procesu dozrievania človeka.

Pohyb nikdy nie je úplným víťazstvom nad nehybnosťou a nehybnosť nikdy úplne nevíťazí nad pohybom. Príkladom sú fototropizmy rastlín a pohyb protoplazmy v bunkách. Nič nie je definitívne ukončené a aj to, čo zdanlivo natrvalo ustrnulo, sa môže časom "prebudiť" a zapojiť do nového rozmachu tvorivého elánu.

Celý vesmír sa javí Bergsonovi ako akýsi neurčitý subjekt emergujúci tvorivým elánom k jasnému, aj keď nie finalisticky stanovenému cieľu, pričom pri tomto vzostupnom pohybe sa tento subjekt sčasti vzdáva seba samého a vytvára sa akýsi "evolučný odpad", ktorý predstavuje rastlinná a živočíšna ríša, najmä jej nesčíselné nevyhnutné formy.

Reverzný vzostup životného elánu nedovolí, aby došlo niekde vo vesmíre k jeho totálnej inverzii. V tejto vývojovej dichotómii vesmíru je udržiavané určité napätie, ktoré, ako sa zdá, je hybnou silou vitálneho elánu, ale ktoré práve preto nemôže ísť až ad infinitum. Samotná neosobná duchovná sila životného elánu však ťažko môže byť moderátorom tejto dichotómie.

**4. Morálka a náboženstvo.** V diele *Dva pramene morálky a náboženstva* (1932) rozpracováva Bergson závery z *Tvorivého vývoja* na interpretáciu ľudských dejín.

Rozoznáva tu etiku statickú a dynamickú, ktoré sa líšia podľa cieľa a motivácie mravného konania človeka. Bergson odhaľuje podstatu vitálneho elánu. Spoznáva v nej Stvoriteľskú lásku Božiu, teda vlastne Logos ako imanentnú stvoriteľskú príčinu. Táto univerzálna Láska je dynamickým základom všetkých fenomenálnych spoločenských štruktúr, ktoré sú iba partikulárnymi prípadmi jej exteriorizácie uskutočňujúcej sa cez ľudských jedincov. Túto univerzálnu Lásku možno chápať ako najhlbšie *durée*, v ktorom sú virtuálne obsiahnuté všetky partikulárne formy lásky. V spoločenskom dianí dochádza vždy k voľbe jednej takejto partikulárnej lásky a jej uskutočnenie je vlastne inverziou univerzálnej lásky do konkrétneho spôsobu milovania. Aby sa však takáto partikulárna láska vnútorne "nevyprázdnila", je potrebné, aby zostala spojená so svojim univerzálnym základom. Dynamická otvorená etika predstavuje výtrysk emócie lásky a ako taká je postulatívna, nie však kategorická. Kladie si za cieľ tvorivé zlepšovanie života ako celku, a nie jeho determináciu. Bola utváraná vynikajúcimi jedincami, ktorí boli väčšinou zakladateľmi nových náboženstiev.

Statická, uzavretá a nemenná etika vznikla kryštalizáciou dynamickej sily do konkrétnych spoločenských štruktúr. Má za cieľ len udržanie etických noriem

spoločnosti, a to prostredníctvom tlaku, ktorý pôsobí cez morálny kódex. Pod vplyvom spoločenského nátlaku sa však slobodné konanie človeka mení na inštinktívne, ba dokonca automatické. Takéto konanie je víťazstvom litery nad duchom. Podľa Bergsona sa má preto človek svojím mravným úsilím zbavovať rôznych automatizmov, ktoré paralyzujú jeho tvorivé konanie.

Úlohou vynikajúcich osobností je riešiť protiklady medzi statickou a dynamickou morálkou, to znamená tvorivým a prijateľným spôsobom sprostredkovať pre celú spoločnosť morálne zásady. Len takto sa potom môže spoločnosť harmonicky rozvíjať pri rešpektovaní osobnej slobody každého jednotlivca, ktorému spoločenské príkazy ponechávajú dostatočný vnútorný priestor pre tvorivú osobnostnú interpretáciu morálneho príkazu.

Morálka má svoj spoločenský fenomén, v ktorom sa permanentne zdôvodňuje, a tým je náboženstvo. Aj tu rozlišujeme jednak statické (mýtické) náboženstvá a jednak otvorené dynamické náboženstvá.

Statické náboženstvá a rôzne mytológie sú vlastne fenomenálnym subjektom statickej morálky. Ich božstvá fungujú ako ochranná reakcia prírody proti rozkladným silám intelektu vymaňujúceho sa zo zajatia inštinktu. Okrem toho zatievajú predstavu nevyhnutnosti smrti a blokujú možnosť uplatnenia sa rôznych indeterminizmov, ktoré vstupujú medzi činný subjekt a výsledky jeho činov. Statické náboženstvo teda plní na jednej strane úlohu regulátora uplatňovania dynamickej sily tvorivého elánu, najmä v raných fázach vývoja ľudstva, ale na strane druhej v neskorších vývojových fázach pôsobí retardačne. Dynamická sila totiž aj naďalej zostáva akoby "zakliata" v rôznych mýtoch a často potom preráža, keďže sa nemôže ináč uplatniť, iným smerom a transformuje sa do rôznych nenáboženských prejavov (napr. v islame).

Dynamické náboženstvá zostávajú stále otvorené pre voľný priebeh a pôsobenie tejto dynamickej sily, hoci táto môže niekedy aj v nich petrifikovať do rozličných štruktúr. Vychádzajú z intuitívneho nazerania životného elánu, ktorého tvorivým žriedlom je sám Boh. Tento proces sa v spoločnosti uskutočňuje predovšetkým cez mystikov a svätcov, ktorí odovzdávajú ďalej predovšetkým "ducha", a nie literu petrifikovaných štruktúr. Takýmto otvoreným náboženstvom je kresťanstvo, ktoré buduje na Zjavení a nekonečnosti tvorivého elánu. Ale aj v kresťanstve hrozí v istých historických obdobiach nebezpečenstvo petrifikovania pôvodných nerozlišených tendencií životného vzťahu v mytologických štruktúrach, ktoré vznikajú najmä stotožnením s určitou spoločenskou formáciou. Preto často za ťažkých obetí musí vitálna sila dynamického náboženstva spretrhávať statické štruktúry, a to tak, že sa priamo v ich lone prebúdzajú myslitelia, hrdinovia a svätci.

Dynamické náboženstvo však musí, podobne ako je to u morálky, koexistovať so statickými náboženskými formami, a to preto, aby spoločnosť mohla riadne fungovať.

**5. Bergsonizmus a kresťanská filozofia.** Bergsonove vedecké analýzy skutočností sa dajú použiť ako vhodný nástroj na odhalenie pôvodných postojov biblického myslenia v otázke zmyslovej skutočnosti, v ponímaní stvorenia a zároveň aj času. Ak na tieto analýzy nadviaže dôkladný historický a hermeneutický výskum, potom možno odvodiť z Biblie také štruktúry a kategórie filozofického myslenia, ktoré sú často v ostrom

protiklade k štruktúram a kategóriám antického, ale aj novovekého scientistického myslenia. Tieto štruktúry predstavujú jadro akejsi "zárodočnej metafyziky", ktorá je implicitne prítomná v biblických textoch. Základné tézy tejto metafyziky už predznačujú "filozofické požiadavky" kresťanstva, ktoré ďalej rozpracovali Tomáš Akvinský, Blondel, Maritain, Marcel, Mounier, ako aj ďalší myslitelia.

Ak má rozvoj kresťanskej filozofie ďalej napredovať, je potrebná ustavičná biblicky ponímaná *metanoia*, ktorá je obnovou myslenia aj zmýšľania na ceste k novému životu. Aby sa však takáto obnova mohla uskutočniť, je potrebné najskôr spochybniť a potom prekonať rôzne kategoricky pôsobiace apriórne intelektuálne návyky, ktoré dodnes ovládajú západnú filozofiu. Kresťanská filozofia je potom výsostne životným a kultúrno-dejinne aktualizovateľným myslením, ktoré vychádza z tejto obnovy a prispieva k jej dovŕšeniu (C. Tresmontant). Takúto akútnu potrebu prechodu na iné štruktúry a kategórie myslenia potrebuje dnes nielen opravdivá filozofia, ale aj veda.

V súvislosti s možnosťou použitia niektorých Bergsonových metafyzických záverov pre rozvoj kresťanskej filozofie treba povedať aj to, že niektoré jeho myšlienkové postupy, ktoré bezprostredne naväzujú na novoplatonizmus a Plotina, nie sú pre tento cieľ vhodné ani použiteľné.

**6. Význam bergsonizmu.** Pozitívna a vedecky plodná stránka Bergsonovej filozofie spočíva v istej katarzii moderného filozofického myslenia od rôznych foriem apriority antickej metafyziky, ktoré v ňom stále pretrvávajú.

Vedecká metóda štúdia samotnej skutočnosti, resp. skutočnosti osebe, ktorá je veľmi blízka aristotelovskému a tomistickému realizmu, priviedla Bergsona ku kritike platonizmu a k obráteniu celého pohybu antického myslenia v otázkach času, vzniku, hierarchie času a večnosti, skutočného a možného, pohybu a nehybnosti, slobody a nutnosti. Bergson o takomto "obrátení" hovorí doslova toto: "Náš duch je schopný vydať sa opačným smerom. Musí spáchať na sebe násilie, musí obrátiť smer, ktorým obvykle myslí, musí stále obracať či skôr pretvárať svoje kategórie. Filozofovať 'znamená obrátiť smer, ktorým obvykle pracuje myslenie'." ([8], 149)

Vďaka tejto vedeckej metóde Bergsonova filozofia postupuje nahor tam, kde celé grécke myslenie zostupuje nadol. Pomocou psychoanalýzy skúma Bergson rôzne neuvedomené intelektuálne návyky, síce latentné, ale neoblomné predsudky antickej metafyziky, ktoré pretrvávajú aj v modernej filozofii. Hovorí, že "vnútorné ťažkosti metafyziky, antimónie, ktoré stavia, a kontradikcie, do ktorých upadá, jej rozdelenie do sváriacich sa škôl a neprekonateľné protiklady, ktoré sú medzi jednotlivými systémami, to všetko vzniká z veľkej časti preto, že na nezaujaté poznávanie skutočností používame také postupy, ktoré nám bežne slúžia na praktické ciele" ([8], 149). Tento výrok je jedným zo základných motívov v Bergsonovom diele.

"Umelec je človek, ktorý vidí skutočnosť takú, aká je, aká bola stvorená. Práve tak aj úlohou filozofa bude skúmať život bez všetkých postranných myšlienok na praktické využitie, a to tak, že sa bude zbavovať všetkých intelektuálnych foriem a návykov." ([1], 24)

Tým, že Bergson vedecky vyčistil filozofické myslenie od rôznych intelektuálnych a priori, zároveň objavil aj novú dimenziu pre správne pochopenie niektorých dôležitých skutočností.

Ako prvý filozof pochopil podstatu stvorenia, keď ho vo svojom myslení dôsledne odlišil od vyrábania a zároveň vyzdvihol jeho pozitívne rysy oproti celej tradícii platonizmu novoplatónskych panteizmov. Ústrednou Bergsonovou intuíciou, akousi "sondou", ktorú potom v celej svojej filozofii ďalej rozvíja, je istý "kontakt" (podľa Plotina *epafé*) s aktom Stvorenia, ktorý je imanentný skutočnosti, dotyk s tým, čím je vlastne tento akt Stvorenia, s jeho metafyzickou originalitou. V súvislosti s porozumením aktu Stvorenia je dôležitý jeho objav ontologického základu času, no nie časopriestoru. V dôsledku toho sa Bergsonovi potom vytratil ontologický základ extenzity, čo ho viedlo k absolutizovaniu *durée*, hoci inak metafyzika *durée* nesporne znamená prielom k správne chápaniu podstaty bytia.

Bergsonov tvorivý vývoj (*évolution créatrice*), ktorého koncepcia je miestami dosť vágna, možno považovať len za jeden aspekt evolučnej kreácie (*création évolutive*) vyúsťujúci do teilhardizmu.

#### LITERATÚRA

- [1] BERGSON, H.: *Vývoj tvořivý*. Praha, Jan Laichter 1919.
- [2] BERGSON, H.: *Filozofické eseje*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970.
- [3] KREJČÍ, F.: *Filosofie posledních let před válkou*. Praha, Jan Laichter 1918.
- [4] LETZ, J.: *Myslitelia 20. storočia I*. Bratislava, Samizdat 1974.
- [5] LETZ, J.: *Filozofia v celostnom porozumení*. Bratislava, USKI 1991.
- [6] LETZ, J.: *Metafyzika a ontológia*. Bratislava, USKI 1993.
- [7] STÖRIG, H.: *Malé dějiny filozofie*. Praha 1993.
- [8] TRESMONTANT, C.: *Bible a antická tradice*. Praha, Vyšehrad 1970.

---

Ing. Mgr. Štefan Šrobár, CSc.  
Laurinská 12  
811 01 Bratislava  
SR